

PARENTING - PRINCIPLES, METHODS, FACTORS.**SVETLANA IGNATOVSKA**ASSOCIATE PROFESSOR PHD
LECTURER IN DEPARTMENT "SPECIAL PEDAGOGY"
AT KONSTANTIN PRES LAVSKY – UNIVERSITY OF SHUMEN**BULGARIA**
SVETLANAB@ABV.BG

ABSTRACT: THE CONTENT OF EDUCATION IS A REFLECTION NOT ONLY OF THE CONTENT OF HUMAN VALUES, BUT ALSO OF CULTURE IN SOCIETY AND ITS DEVELOPMENT TRENDS AND VALUES ORIENTATION TO EDUCATE ENTITY. THE CONTENT OF EDUCATION CREATES CONDITIONS FOR REALIZATION OF THE GOALS OF THE SUBJECTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS (REARED AND EDUCATED PERSON), BUT ACHIEVING THEM REQUIRES APPROPRIATE EDUCATIONAL CONTENT. IN THIS CONTEXT, THE OBJECTIVE DETERMINES THE EDUCATIONAL CONTENT AND TURN IT DEFINES THE PURPOSE OF EDUCATION. ITS PRINCIPLES ARE: RIGOR AND RESPECT FOR THE INDIVIDUAL; INDIVIDUAL APPROACH; EDUCATION THROUGH THE GROUP; UNITY OF EDUCATIONAL REQUIREMENTS AND IMPACTS; ACCESSIBILITY; CONSCIOUSNESS AND ACTIVITY; SDISTEMNOST; SUSTAINABILITY. IN HIS LECTURE DEFINE MORE METHODS OF TRAINING AND EDUCATION FACTORS.

KEY WORDS: EDUCATIONAL PROCESS, FACTORS, PRINCIPLES OF EDUCATION, METHODS OF EDUCATION

Съдържание и цел на възпитанието

Съдържанието на образованието отразява в общ план възпитателната култура на обществото и неговото социално, икономическо, политическо и културно развитие. В конкретното си измерение съдържанието на образованието представлява обемът и качеството на понятията, чувствата, възгледите, убежденията, знанията, уменията, ценностите, постъпките и поведението, които е необходимо да се формират у възпитаваните субекти в процеса на възпитанието. В съдържателен план възпитанието включва следните основни сфери: умствено и светогледно възпитание, нравствено възпитание, трудово възпитание, естетическо възпитание, физическо възпитание. С интегрирането на знания от други сфери се обособяват и разработват други направления на възпитанието: икономическо възпитание, правно възпитание, екологично възпитание, здравно възпитание, религиозно възпитание. А структурата на съдържанието на възпитанието е съставена от свързаните с всяка една от посочените сфери понятия, чувства, възгледи, убеждения, постъпки и поведение.

Съдържанието е свързано с целта на възпитанието, която от една страна определя възпитателното съдържание, а от друга представлява продукт на възпитателното съдържание. В този контекст можем да говорим, че съответствието и противоречието са необходими аспекти, отразяващи тяхното единство, но заедно с това целта и съдържанието са относително самостоятелни и със свои специфични измерения. Независимо от тясната обвързаност на целта с общчовешките ценности, характеризиращи се с непреходност и устойчивост, тя търпи влияние и от страна на научните, идеологическите и културните възгледи и теории в обществото, което определя нейната изменчива и динамична природа в контекста на очертаните рамки.

Съдържанието на възпитанието е отражение не само на съдържанието на общочовешките ценности, но и на културата в обществото и тенденциите в нейното развитие и на ценностната ориентация на възпитавания субект. Съдържанието на възпитанието създава условия за реализиране на целите на субектите във възпитателния процес (възпитаващ и възпитаван субект), а постигането им изисква подходящо възпитателно съдържание. В този контекст целта детерминира възпитателното съдържание, а от своя страна то определя рамките на целта на възпитанието.

При подбора на възпитателно се използват следните подходи: *прагматичен подход* свързва се с подбор на възпитателно съдържание, което допринася за формирането на полезен за реалния живот човек; *хуманистичен подход* изразява се в неограничаване на възможностите за избор на възпитателно съдържание и предоставяне на свобода на възпитаника за разгръщане на добродетелите и способностите си; *аксеологичен подход* поставя в основата на подбора на възпитателното съдържание общочовешките и възпитателните ценности; *идеологически подход* определя приоритетността на дадени идеологически ценности при подбора на възпитателно съдържание.

Подборът на възпитателно съдържание е съобразен със следните принципи: принцип за всеостранност; принцип за научност; принцип за връзка с общочовешките ценности; принцип за достъпност; принцип за концентричност.

Принципи на възпитанието

Принципът представлява основно, изходно положение, съобразно което се ръководи дадена дейност. Характерна особеност на принципите е обвързаността им със закономерностите на явленията и способността им да изразяват изискванията към организацията и функционирането на явленията, за които се отнасят. Принципите се извеждат от същността на явленията, а не се прилагат към тях.

В преобладаваща част от авторските позиции принципът на възпитание се определя като основно, изходно положение, определящо изискванията към възпитанието, отразяващо същността на възпитанието или такова изходно теоретично положение, с което е съобразено ръководството на възпитателната дейност. Изясняването на същността на принципите на възпитание изисква да се уточни, че между тях и принципите за подбор на възпитателно съдържание съществуват различия. Принципите на възпитание се отличават с висока степен на обобщеност, която позволява да се прилагат при различни възпитателни условия и обстоятелства, специфични частни ситуации и неповторима индивидуалност на възпитаваните субекти. Този техен характер допринася за правилното структуриране и реализиране на професионалната дейност в тактическо отношение.

Доминираща позиция в теорията на възпитанието заема гледната точка за принципите на възпитанието като изразяващи закономерностите в процеса на възпитанието. В тази насока принципите на възпитанието представляват основни положения за организацията и функционирането на възпитанието, които отразяват съществените му закономерности. Принципите на възпитанието се отнасят до всички страни на организацията и функционирането, а в съдържателен аспект до всички видове възпитание. В практически план принципите на възпитанието намират непосредствен израз в правилата при реализиране на възпитателната дейност. Други автори оспорват тази позиция като изтъкват, че двустранният характер на

възпитателното явление (разглеждане на възпитанието като дейност на възпитаващия и възпитавания субект) и анализът на връзката на възпитателните принципи със закономерностите извежда преден план различията им в един основен момент педагогическите закономерности са обективни и съществуват независимо от факта дали субектът ги познава, докато принципите са субективни, съществуват в съзнанието на човека и като съзнателно избрани идеи ръководят субекта при осъществяване на възпитателната му дейност. В този контекст се представят следните възможни типове отношения между тях: *принципът* представлява отражение и следствие от закономерността възпитателят е опознал определена закономерност, убедил се е в нейната позитивна роля за възпитанието и я приема като основно, изходно начало за дейността си; *принципът е противоположност на закономерността* възпитателят приема идея за дейност, която е в противоречие с научно установените закономерности, въпреки информираността му за тях; *принципът няма връзка със закономерността* обвързва се с прилагането на определени принципи, без задълбочено опознаване на закономерностите (отнася се основно до житейските възпитателни принципи). Това дава основание на автора да обобщи, че принципите на възпитанието могат да бъдат следствие от закономерностите само в определени случаи, което предполага незадължителното представяне на разглежданата връзка при дефинирането им.

Разнообразието от възпитателни принципи затруднява класифицирането им. Различните автори посочват в тази насока различна логическа основа например, общоприетост и дискуссионност, логика на педагогическия процес и същност на педагогическите системи, статус на педагогическия субект и бинарен характер на възпитателната дейност и др. В този смисъл, може да се дефинират следните видове принципи на възпитанието:

Принцип за възискателност и уважение към личността. Същността му се изразява в непрекъснато предявяване към възпитаника на система от изисквания, които същевременно са съпроводени от уважение към него. Изискванията присъстват като съществена необходимост във възпитателния процес и подпомагат възпитаваните в осъзнаването на важността на онова, което трябва за извършат. Възискателността благоприятства усвояването на норми и опит, действа дисциплиниращо и организиращо и формира поведение, съответстващо на възпитателните задачи и социалните изисквания. Уважението към личността на възпитаника утвърждава нейното чувство за достойнство и значимост, укрепва вярата ѝ в собствените сили и възможности и я мотивира в позитивен план участието във възпитателния процес и в собственото формиране. Възискателността и уважението на личността се разглеждат и реализират в единство.

Принцип за индивидуален подход към възпитавания. Определява идеята за съобразяване с индивидуалните особености на възпитаваните в процеса на взаимодействие. Предполага добро познаване на особеностите на всеки възпитаван върху основата на диагностиране на възпитаността му.

Принцип за възпитаване в и посредством групата като елемент на социалното пространство на възпитателния процес. Възпитанието като социално и педагогическо явление се осъществява в определено социално пространство с характерни за него отношения, ценности, опит, традиции, култура, субекти, системи и пр. Свързва се с използване на формиращото и развиващото влияние на групата (атмосфера, насоченост и динамика на взаимодействията, изграждане на мрежа за подкрепа, реализиране на

роли, създаване на условия за самоорганизиране и самоуправление, индиректно въздействие на възпитаващия субект и др.) като социалнопсихологически феномен. Функционирането на система от изисквания в условията на възпитателната група е съществена предпоставка както за възпитанието на личността, така и за развитието на групата. В този контекст се откроява връзката на разглеждания принцип с принципите за високостепенност и уважение към личността и за индивидуален подход към възпитавания.

Принцип за единство на възпитателните изисквания. Отражава изискването за непротиворечивост и на въздействията на всички възпитателни фактори и за обединяване и координиране на възпитателните въздействия на възпитаващите субекти и фактори, което да ги превърне в целенасочени и системни. Свързва се с въздействията на колективни възпитаващи субекти и фактори.

Принцип за разнообразие на възпитателните въздействия. Разглежда се като алтернатива на предходния принцип и представя позицията за повишаване на ефективността на възпитателната дейност посредством включването в нея на целенасочени и разнообразни възпитателни въздействия, които да подготвят възпитаваните за реалния живот.

Принцип за достъпност във възпитанието. Достъпността във възпитанието отразява съответствието между изискванията, методите, формите и средствата за възпитателно въздействие и способността на възпитаващия субект да откликне адекватно на тях, което да допринесе за формиране на необходимите ценности, представи, понятия, възгледи, убеждения, поведение и пр. Достъпността във възпитанието се характеризира с определена динамика, която в общ план отразява възможностите на възпитаваните да преодоляват възникналите във възпитателния им облик противоречия и по този начин да постигат развитие.

Принцип за съзнателност и активност във възпитанието. Осъзнаването от възпитавания на поставената възпитателна задача, наличието на интерес към нейното съдържание и на стремеж за реализирането ѝ в дейностен аспект, позитивното или негативното отношение, както и критичността към възпитателните въздействия на определени субекти и фактори са едни от съществените черти на съзнателността във възпитателния процес. Съзнателността на възпитавания е базова предпоставка за реализиране на възпитанието, която предполага наличието и на активност от негова страна. Активността се свързва с преобразуващия характер на дейността на възпитаваната личност и с нейното действено отношение към факторите и субектите на възпитателни въздействия. Тя не само определя протичането на процеса на възпитанието, но е и важна предпоставка за неговата ефективност.

Принцип за системност във възпитанието. Базира се върху виждането за системен характер на възпитанието, изявяващ се на етапите на възпитанието и равнищата на възпитателната система. Принципът се свързва с изискването за логическа взаимосвързаност и системна подреденост на компонентите на взаимодействието на възпитавания с възпитателни субекти и фактори и с необходимостта от подреждането в система на формираните у личността на възпитаника представи, понятия, възгледи и убеждения.

Принцип за трайност във възпитанието (устойчивост). Свързва се с целенасочена и системна възпитателна дейност за формиране на трайни характеристики на личността на възпитавания субект, изразяващи съответствието между нейните убеждения и ценностна ориентация и постъпките и поведение ѝ.

Принципът предполага такава организация на процеса на възпитанието, която утвърждава значимото и просоциалното поведение на възпитавания и същевременно се противопоставя на асоциалните тенденции. Свързан е с другите принципи на възпитанието и съобразяването с неговите изисквания е предпоставка за формиране на последователност и устойчивост в поведението на възпитаника и за ефективизиране на възпитанието.

Методи на възпитание

Методите на възпитанието са значим компонент на възпитателната система и ориентират към пътищата за постигане на целите на възпитанието и повишаване на качеството и ефективността му. Те са обект на засилени теоретични дискусии и интерес. В тази насока при дефинирането на понятието метод на възпитание се открояват условно няколко подхода:

- *номинален подход* характеризира се с придаване на пределна обобщеност на дефинираното понятие и ориентира по-скоро към изясняване на смисъла, в който ще се използва понятието при въвеждането му в дадената научна област. Някои автори подчертават, че този подход е използван основно в литература със справочен характер и това позволява да бъде определен като начална теоретична стъпка при разкриване на същността на методите на възпитание;
- *дейностен подход* разкрива дейностно-процесуалната същност и особености на методите на възпитанието, представяйки ги като логическа последователност от видими, конкретни действия, свързани с възпитанието и като процес със своеобразната вътрешна логика на придвижване към целта на възпитанието. В този контекст методът се интерпретира като форма на съществуване на възпитателната дейност. Дейностният подход утвърждава виждането за бинарния характер на методите, в чийто контекст се търсят възможности за хармонизиране на педагогическото взаимодействие;
- *съдържателен подход* извежда на преден план съдържателните особености на метода на възпитанието като съвкупност от присъщите му структурни единици (способи и похвати), разглеждани като логически свързани и подредени в определена последователност.

В съответствие с представените подходи се използват и присъщи за тях определения за методите на възпитание, характеризиращи се с определена логическа база и с различен фокус при разкриване на същността на възпитателните методи: методите на възпитание представляват основните начини, способности или пътища за постигане на целта на възпитанието (номинален подход); методът на възпитание представлява форма на съществуване на възпитателната дейност (дейностен подход); методът на възпитание представлява педагогическо понятие, посредством което се обозначава съвкупността от сходни похвати (съдържателен подход).

Основните детерминанти на методите на възпитание са:

- *целта, задачите и съдържанието на възпитанието*, които му придават конкретна ориентация и представят ясна визия какво иска да постигне възпитаващия субект;
- *индивидуалните и възрастовите особености на възпитаваните и тяхното ниво на възпитаност*, чието добро познаване определя възможността за постигане на

синхрон и хармоничност във взаимодействието между субектите във възпитателното взаимодействие;

- *конкретната възпитателна ситуация*, в чийто контекст се реализира възпитанието, и се характеризира с определена динамика и типология, които изискват от възпитаващия субект вариативност и творчески подход;
- *място на даден метод в системата от прилагани спрямо възпитаваания методи*, което е съобразено с контекста и спецификата на възпитателния климат в конкретната микросреда и има принос за формирането на обща възпитателна атмосфера с позитивна и конструктивна насоченост;
- *възпитателят* с неговата компетентност и професионално-личностни качества.

Основните функции на методите на възпитание са:

- *формираща* изразява се във формирането на съзнанието и поведението на възпитаваания; *управленческа* свързва се с управлението на възпитанието и развитието на личността; *коригираща* отразява коригирането на определени страни във формирането на съзнанието и поведението на възпитаваания субект;
- *стимулираща* ориентирана е към подпомагане и активизиране на позитивните страни в съзнанието и поведението на възпитаваната личност; *превантивна* осигурява предотвратяване на асоциалните прояви на възпитаваания в обществото; *организираща* - изразява се в създаване на подходяща организация на възпитателния процес; *познавателна* допринася за получаването на познание за състоянието на възпитанието на личността; *диагностична* свързва се с установяване на състоянието на възпитаност на личността в определен момент.

Видове методи на възпитание

Въпросът за класификацията на методите на възпитание е свързана с различни позиции и с противоречиви дискусии. Ще насочим вниманието към класификация на методите на възпитание, базираща се на виждането за ролята на методите на възпитание като допринасящи за такава организация на възпитателния процес, която осигурява цялостност в развитието на личността. В тази насока някои автори обособяват две основни групи методи на възпитание:

Методи за възприемане на информацията и нейното трансформиране в съзнанието на възпитаваания и методи за овладяване на форми на поведение. Създаването на визираните групи се обосновава с виждането, че те стимулират емоционалните преживявания, което благоприятства процеса на формиране на убеждения и на мотивация, намиращи определени форми на поведение. Подборът на методи на възпитание се свързва в общ план със създаването на организационни условия, които допринасят за оптимизиране на възпитателното взаимодействие и за увеличаване на формиращите възможности на възпитателната дейност.

Методи за възприемане на информацията и нейното трансформиране в съзнанието на възпитаваания. В тази група се включват методите, които подпомагат възприемането на информацията от възпитаваания и допринасят за преработването ѝ в съзнанието на личността, за да се формират понятия, съждения, убеждения, идеали и ценности. Групата обхваща методите: *разказ, беседа, дискусия, мозъчна атака, пример.*

Разказът представлява целенасочено изложение по определен проблем за определено време за разкриване на определено явление. В съдържателен аспект разказът е възможно да бъде научно-популярен, художествен и др. Ефективността на

този метод се свързва със спазването на следните изисквания: кратко съдържание, съобразеност целта на възпитателното взаимодействие, отчитане на възрастовите, индивидуалните и груповите особености, системност и цялостност на формиращото въздействие, активизиране на мисловната дейност на възпитаниците, създаване на подходящ емоционален фон и стимулиране на мотивация с хуманистична насоченост.

Същността на *беседата* се изразява в реализирането на диалогично общуване между субектите във възпитателната дейност и процес посредством поставяне на свързани с определен проблем въпроси и търсене на адекватни отговори с цел да се изясни същността му. Видовото разнообразие на беседата се определя от критериите: количеството на участниците индивидуална и групова беседа; време на осъществяване временни и постоянни; предметна ориентация научно-популярна беседа, художествено-естетическа беседа, нравствена беседа и пр. В целеви план беседата е фокусирана върху стимулиране на умствената дейност и мисловните процеси на възпитаваните субекти и допринася за трансформиране на получаваната информация в съзнанието им. За оптимално протичане на беседата се въвеждат следните изисквания към задаваните въпроси и свързаните с тях отговори: точност, прецизност и недвусмисленост, стимулиране на мисловните процеси и изяви с хуманистична насоченост, създаване на възможности за задълбочено изясняване на понятията, съжденията и убежденията на възпитавания, да стимулират развитието на езиковата култура. *Етапи* на реализиране на беседата: предизвикващо интереса начало, обсъждане на съдържанието на разглеждания проблем, анализиране на основните понятия и съждения, анализиране на факти от живота на възпитаваните и на аналогични такива от литературата, обобщаване, обвързване с предстояща дейност на възпитаваните. *Организацията и методиката на провеждане* на беседата се свързва не само с ясното и точното определяне на целта и вида ѝ, но и с възрастовите и познавателните възможности и опит на възпитаваните субекти. В определени случаи в зависимост от предназначението на беседата тя се съчетава с играта и моделирането на ситуации.

Фактори за възпитанието

Теории за факторите на възпитанието, развиващи личността:

Развитието е общо свойство на природата, обществото и човешката личност. Това е преминаване от низшето към висшето. Развитието се разгръща върху основата на усилията на индивида да разреши противоречията между външните изисквания и собствените му способности, да удовлетвори тези изисквания. Прогресивните изменения водят до съзряване на индивида: формиране на ново отношение и поведение; изграждане на все по-сложни механизми на приспособяване; създаване на образци на поведение. В тези фактори ръководна роля има възпитанието. А развитието е по-широко понятие от формираната следователно преднамерена завършеност на желана форма, към която се придвижва личността под влияние на социално по-зрял субект. Има няколко схващания за развитие на личността:

1) *Биологизаторското схващане* – главно в развитието на личността е това, което е дадено от природата, развитието е растеж на качествата дадени от природата (наследствени дадености). Появата на специални способности у децата има наследствен носител, смята се, че умствени и волеви качества са предопределени, отрича се значението на възпитанието.

2) *Социологизаторско схващане* – отрича вътрешни закономерности на развитие. Личността усвоява социалната среда и се приспособява към нея. Философът Джон Лок

счита, че „детето нищо не донася със себе си”. Коменски вярва в силата на възпитанието.

3) *Персонологична теория* – оползотворяването на биологични предпоставки и средата зависи от тяхното опознаване и субективно преживяване. При развитието на психическото развитие на детето има няколко схващания: 1) Идеализмът – приема, че всичко идва само отвътре, психическото развитие е процес на вътрешно съзряване без взаимодействие на външни условия; 2) Механични материализми – всичко идва само отвън, психичното развитие се стимулира отвън; 3) Дуалистическо схващане – всичко идва отвън и отвътре, психичното развитие е сбор от двата фактора.

Днес никой не може да отрече наличието на генотипна детерминация на общите и индивидуални особености на организма. Въпреки наследствеността гените могат да се изменят от лекарства, повишена радиация, замърсяване на околната среда. Вродени могат да бъдат заложбите – интелигентност и бързо реагиране. Според Платанов има 4 равнища на структура на личността: 1) Морални черти на личността – имат индивидуално пречупено обществено съзнание, нямат непосредствено вроден характер, формира се от възпитанието 2) Знание, умение, навици придобити в личния опит (повлияни са от биологични обособени свойства на личността) 3) Индивидуални особености на отделни психични процеси (влияние на биологични функции). 4) Биологична обособеност – темперамент и нервност.

Фактори за развитие на личността – като фактор на човешкото развитие, наследственият генотип обуславя типологични особености на нервната система. Анатомио-физиологична структура се определя от наследствеността. Унаследяват се нервно-физиологични механизми (заложби). Биологичните свойства на човека се развиват и изменят. Важен фактор за развитието е средата: Социална среда – (Социално икономическа система и обкръжение на човека – семейно, учебно); различните географски условия влияят върху човека. Семейството дава основание за развитие на личността, а обществото осигурява или затруднява по-нататъчното развитие на личността. Периодът на достигане на социална зрялост се дели на: кърмачески, яслен, предучилищен и училищен. При всеки от тях има възможности за придобиване на социални качества от детето.

Същност на факторите за възпитание от гледна точка на различната среда:

Факторите на възпитание са компоненти на микро, макро и мезо средата, които имат непосредствено отношение към формирането на личността. Те могат да имат и конструктивно и деструктивно въздействие върху личността. Те имат различни функции: *формираща*; *социализираща* факторът подпомага приобщаването на личността към социума; *координираща* координиране на всички останали елементи; *комуникативна* общуването между компонентите.

Видове фактори на възпитание на микро- мезо- и макроравнище:

А). Фактори на микроравнище:

- Семейството понякога тук има деструктивно влияние по посока формиране на личността на детето;
- Училището тук са специалистите педагози, професионално подготвени за възпитанието на децата;
- Детската общност;
- Самата личност проблемът с трудните деца.

Б). Факторите на макроравнище:

- Държавните институции;
- Културните институции;
- Съд;
- Прокуратура;
- Средства за масова комуникация.

Специфични условия за реализиране на формулиращите функции на факторите:

А). Хуманизация на отношенията вътре във фактора овладяване на хуманизма като идея и превръщането му в качество, в ценност на личността, която характеризира взаимоотношенията между съответните общуващи личности. Това е един от най-важните фактори за реализиране на формиращите функции. Той предполага уважително, толерантно отношение към другия, към чуждото мнение;

Б). Традициите действия в дадена общност, които се преповтарят през определен период от време. Те действат по два начина върху личността:

- Като *закон* т.е. действа като изискване, но личността го приема с по-малко напрежение;
- *Дисциплиниращо въздействие* действа организиращо, дисциплиниращо към фактор време;
- Като *емоция* действа като силно емоционално привързващо към другите хора.

В). емоционален комфорт на личността да ти е приятно в дадена общност. Тези отношения в общността трябва да се измерват. Да се отговори на въпросите: приятно ли ти е на дадено място?, ако да, защо да?, ако не, защо не?;

Г). активно, действена позиция на личността всяка личност да върши нещо в общността. Да бъде приобщена и полезна за общността и себе си.

REFERENCES

1. **Dimitrov, L., Atanasov, Zh., Chernev, St., Bizhikov, St., 1994:** Димитров, Л., Ж. Атанасов, Ст. Чернев и Г. Бижков, Теория на възпитанието, София, 1994
2. **Попов, Л., 2006:** Попов, Л., Обектът на педагогиката, Първа част, София, 2006
3. Педагогика, Първа част: Теория на възпитанието. Учебник за студенти от Факултет по обществено здраве, Медицински университет – София
4. **Попов, А., Попова, С., 2000:** Попов, Ат., Сн. Попова, Теория на възпитанието. УИ „Неофит Рилски”, Благоевград, 2000
5. **Radev, P., 2003:** Радев, П., Педагогика: университетски учебник, София, 2003
6. **Rangelova, E., 2000:** Рангелова, Ем., Методика на възпитателната дейност.Изд. „Екс-прес”, София, 2000
7. **Chavdarova-Kostova, S., 2011:** Чавдарова – Костова, С., Възпитанието – във и между интерпретациите за неговата същност, място и съдържание. - Педагогика, №4; 2011